

Derleyenler AHMET İNSEL - ALİ BAYRAMOĞLU
Türkiye’de Ordu

Birikim Yayınları, 2004-2013 (5 baskı)
© 2004 Birikim Yayıncılık A.Ş.

İletişim Yayınları 2443 • Birikim Kitapları 18
ISBN-13: 978-975-05-2156-0
© 2017 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2017, İstanbul
2. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Abdullah Onay
KAPAK Utku Lomlu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Sezar Atmaca

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Bir Zümre, Bir Parti
**Türkiye'de
Ordu**

Derleyenler

AHMET İNSEL - ALİ BAYRAMOĞLU

ÖMER LAÇİNER • ETYEN MAHÇUPYAN

ÜMİT CİZRE • TANIL BORA

AYŞE GÜL ALTINAY • TAHA PARLA

İSMET AKÇA • GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN

ZEYNEP ŞARLAK • ÜMİT KARDAŞ

İLHAN UZGEL • TANEL DEMİREL

Bu derlemede yer alan yazılardan, Ömer Laçiner'in "Ordular İlk Hedefiniz Pi-yasa mı Oluyor" (*Birikim*, Eylül 2003, sayı 173), Ümit Cizre'nin "Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz" (*Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 2, *Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001), Tanel Demirel'in "TSK'nın Toplumsal Meşruiyeti Üzerine" (*Toplum ve Bilim*, Yaz 2002, sayı 93) ile bu derleme için yazılan Ayşe Gül Altınay ve Zeynep Şarлак'ın yazılarının dışındakiler *Birikim*'in 160/161. sayısındaki (Ağustos/Eylül 2002) yazıların gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halleridir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

ALİ BAYRAMOĞLU - AHMET İNSEL - ÖMER LAÇİNER.....7

TÜRK MİLİTARİZMİ I

ÖMER LAÇİNER.....13

TÜRK MİLİTARİZMİ II

“Ordular: İlk Hedefiniz Piyasa” mı Oluyor?

ÖMER LAÇİNER.....29

BİR TOPLUMSAL SINIF OLARAK TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

AHMET İNSEL.....41

ASKER VE SİYASET

ALİ BAYRAMOĞLU.....59

BİR MİKRO İDEOLOJİ OLARAK MİLİTARİZM

Zihniyet, özne ve etik meseleleri üzerine bir not

ETYEN MAHÇUPYAN.....119

EGEMEN İDEOLOJİ VE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

Kavramsal ve ilişkisel bir analiz

ÜMİT CİZRE.....135

ORDU VE MİLLİYETÇİLİK

TANIL BORA.....163

EĞİTİMİN MİLİTARİZASYONU:

ZORUNLU MİLLÎ GÜVENLİK DERSİ

AYŞE GÜL ALTINAY.....179

TÜRKİYE'DE MERKANTİLİST MİLİTARİZM 1960-1998	
TAHA PARLA	201
KOLEKTİF BİR SERMAYEDAR OLARAK TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ	
İSMET AKÇA	225
TÜRKİYE'NİN SAVUNMA BÜTÇESİ: VERİLER VE GÖZLEMLER	
GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN	271
ATATÜRKÇÜLÜK'TEN MİLLÎ GÜVENLİK REJİMİNE: 1990'LAR TÜRKİYE'SİNE BİR BAKIŞ	
ZEYNEP ŞARLAK	283
ASKERÎ GÜCÜN ANAYASAL BİR YARGI ALANI YARATMASI VE YÜRÜTME ERKİNİ ETKİN BİR ŞEKİLDE KULLANMASI	
ÜMİT KARDAŞ	295
ORDU DIŞ POLİTİKANIN NERESİNDE?	
İLHAN UZGEL	311
ORDU-SOSYALİZM	
ÖMER LAÇİNER	335
TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN TOPLUMSAL MEŞRÜİYETİ ÜZERİNE	
TANEL DEMİREL	345
YAZARLAR	383

GİRİŞ

ALİ BAYRAMOĞLU - AHMET İNSEL - ÖMER LAÇİNER

1815'te, Fransa kralı 18. Louis'nin bakanlarından biri, "devletin kaderi bundan böyle malî gücüne bağlıdır" diye yazıyordu. 20 yıl süren askerî zorunluklar, zaferler, başarılar ve yenilgiler dönemi üretim ve ticaret merkezli bir döneme yerini bırakıyordu. Yeni dönem, bir önceki askerî dönemden tiksinti hissiyatı üzerine kuruldu. Stendhal, daha 1811'de defterine, "şu madalyalı askerler, gürültücüler, terbiyesizler...Onları henüz gülünç ilân etmedik ama edeceğiz..." notunu düşüyordu. 1841'de yayımlanan kitabında, bir subay, Albay Durand, "bu toplum kılıcın hükümrانlığını istemiyor" diye belirtiyordu.

Söz konusu olan anti-militarizm değildi. Askerî olana ilkel bir karşıtlık da söz konusu değildi. Kapitalizmin yeni bir safhaya girmesiyle, üretim mitosu güçleniyor ve buna bağlı olarak, askerin yerini giderek sanayici, bilgin ve bankacı alıyordu. Eski dönem, askerî mantık üzerinden ötekileştiriliyor; toplumsal bilinçte iki dönem arasındaki karşılaştırmalar, özellikle eski dönemin olumsuzlanması asker imgesi aracılığıyla yapılıyordu. Tepki asker kişinin simgelerine yönelikti. İtaat ve baskı kültürüyle, çığ ekonomik ve siyasî görüşleriyle, entellektüel vasatlığıyla asker kişi, yeni dönemin kapitalist gereksinimlerinin karşıtı ve dünün temsilcisiydi. 19. yüzyılın sonun-

da Dreyfus olayı, hem “entellektüel” kategorisinin ortaya çıkmasına yol açarken, hem de asker zihniyetinin “çağın gerisinde” kalanla özdeşleştirilmesinde nihai adım oldu.

Fransa, Avrupa’da militarizme karşı tepkinin erken örneklerinden birini sunarken, Prusya ise militarizmin klasik örneklerinden birini oluşturur. Subaylarının hemen hepsinin toprak beyi ailelerden geldiği, krala ve daha sonra imparatora şahsen bağlılık andı üzerine varlığını inşa eden bu aristokratik ordu, aynı zamanda kurucusu olduğu Alman Birliği’nin yönetici sınıfının bir parçasıdır. Ama Prusya militarizmi, silâhlı bir güç aygıtı olmaktan öteye, aristokrasinin önderliğinde sanayi toplumu oluşturmanın ideolojisidir.

Klasik militarizmlerden farklı olan sıradan militarizmlerde, 20. yüzyılda birçok örneği görüldüğü gibi, değişen güç dengeleri içinde iktidara el koyan ve genellikle bir zümre olarak kendi çıkar ve konumlarını pekiştirici düzenlemelere önem veren bir zihniyet hâkimdir. Sıradan militarizmlerde tedhişle elde edilen bir korku, suskunluk ve teslimiyet hâkimdir. Hegemonik anlamda bir ideolojiye tekabül etmez.

Türk militarizmi bu iki türü de belli dönemlerde andıran özellikler göstermekle birlikte, ne bütünüyle klasik militarizme ne de sıradan militarizme olduğu gibi dahil edilmesi mümkün olan özelliklere haizdir. Önemli bir bölümü *Birikim* dergisinin özel sayısında yayımlanmış ve çoğu sonradan genişletilmiş olan bu kitabı oluşturan yazıların amacı, Türkiye’de ordunun siyasal, iktisadî ve toplumsal konumunu inceleyerek, Türk militarizminin evrensel cepheleri yanında özgül yönlerini de aydınlatmaktır.

* * *

Türkiye’de üzerinde en çok olumlu söz söylenen, en fazla dikkate mazhar olan kurum olan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, aynı zamanda hakkında en az bilgi olan kurum olması rastlantı değildir. Hem tarihi-toplumsal tahayyül dünyasının hâkim anlam noktası olarak hem de siyasal-iktisadî alanın aktif bir öznesi olarak ordu, Türkiye’de egemen konumdadır. Bu sade-

ce baskı ve şiddetle elde edilen bir egemenlik değil, ondan daha güçlü ve etkili biçimde işleyen bir hegemonyanın sonucu ve ifadesidir. Etyen Mahçupyan'ın militarizmi bir mikro ideoloji olarak incelediği yazısında altını çizdiği gibi, Türk militarizmi de toplumsal iradenin edilgen konuma itilmesinin yarattığı boşluğu doldurur, ama bundan daha ileri bir adımı atıp, toplumun özne haline gelmesinin ideolojisi olmaz. Türk militarizmi, hegemonik bir güç olmanın sınırında durur. Bu sınırın ötesinde yer alan, toplumun militerleşmesi aşamasında ise ısrarcı değildir.

Bu hegemonyanın öğelerinden birisi, ordunun kesintisiz olarak toplumsal panoramanın hâkim bir tepesinde yer alması, ama hiçbir zaman bu görüş alanında bu tür bir unsurun varlık nedeninin ya da aykırılığının sorgulanmamasıdır. Son kırk yılda olduğu gibi, ordu toplum hakkında giderek yüksek sesle konuşsa, ordu mensupları toplumun hemen her sorunuyla ilgili görüşlerini dile getirme yetkisini kendilerinde bulsalar da, bu durumun tersi söz konusu olduğunda akan sular durur. Toplumun üyeleri veya siyasal temsilcileri, benzer bir yukarıdan sesle, hattâ çok daha pes sesli bir ifadeyle, TSK'nın tasarruflarını sorguladığında ordunun kurumsal olarak ilk refleksi bu girişimde "tahkir ve tezyif" unsurları aramaktır. Bu tehdidin yeterli veya mümkün olmadığı yerde TSK'nın psikolojik harekât stratejisinin uygulayıcıları doğrudan veya dolaylı olarak devreye girerler.

TSK, diğer ülke ordularına göre fazla konuşan, ama kendisi hakkında konuşulmasından da bir o kadar rahatsız olan bir kurumdur. Demokrasilerde genel olarak ordudan siyasal ve toplumsal konularda dilsiz olması istenir. Türkiye'deki otoriter demokraside ise, asıl istenen toplumun ordu konusunda ya dilsiz olması ya da konuştuğunda övücü sözler dışında bir şey söylememesidir.

Türkiye'de TSK'nın bu söz söyleme üstünlüğünün kaynağında, gene TSK merkezli olan bir ulusal güvenlik ideolojisi yatmaktadır. Türkiye'de ulusal güvenlik söylemi üstün ve hikmetinden sual edilmez bir meşrûiyet elde etme aracı olarak

uzun yıllar kullanıldı, halen de kullanılıyor. İç tehdit unsurunun her zaman ön planda tutulduğu bu ulusal güvenlik ideolojisi Türkiye’de yönetim gelenegini büyük ölçüde belirlemektedir. Osmanlı’dan devralınan tepeden meşrûiyet mekanizmasının güçlenmesini sağlayan unsur, güvensizliğe karşı tehditlerin potansiyel varlığının sürekli vurgulanması ve buna bağlı olarak, toplumsal güvenlik arayışının bir üst mercide ke-netlenmeye yol açmasıdır. Osmanlı devleti hem istikrar anlamında güvenlik üreticisi hem de en önemli güvensizlik kaynağıdır. Cumhuriyet reformlarındaki iradeci değişim mantığı bu güvensiz güvenlik anlayışını güçlendirerek, esas olarak kendi yarattığı güvensizlikten beslenen bir ulusal güvenlik devletinin güçlenmesine yol açtı. Bu çerçevede, sanayi toplumunun gereklerine de karşı çıkabilen, varoluşunu mutlaklaştırılmış bir tehdit algılamasına indirgeyen bir zihniyet güçlendi.

Bu zihniyetin zaman içinde, Türkiye’de ordunun özerk bir toplumsal kesim olarak var olmaya yol açan en önemli etmen olduğu söylenebilir. Bir özerk toplumsal kesim olarak ordunun varoluşunu sağlayan diğer etmen, Taha Parla ve İsmet Akça’nın inceledikleri, Türk militarizmine giderek hâkim olan merkantalist özelliklerdir. Gülay Günlük Şenesen’in askerî harcamalar üzerine gözlemlerinin de ortaya koyduğu gibi, Türkiye’de askerî harcamalar konusunda var olan gizlilik, askerî gizlilik amacından ziyade, -gizli bilgiler çoğu zaman uluslararası kuruluşların açık bilgileri olarak yayımlanmaktadır-, bu kesimin özerk bir toplumsal zümre olarak varoluşunun gereğidir.

Tanel Demirel, TSK’nın toplumsal meşrûiyetinin oluşumunu, bu kurumun toplumsal aktörler tarafından algılanmasına ışık tutarak inceliyor. TSK’nın kurumsallaşmış, kendisine güven duyulan, aranan ve başvurulmuş bir kurum olarak algılanmasına etkili olan etmenler arasında, devleti kuran güç olarak onu koruma ve kollama misyonunun verdiği ayrıcalıklar ve sorumlulukların bilincinde olması, militer değerlerin toplumun kolektif kimliğinin önemli bir unsuru olması ve demokratik siyaset kurumlarının zaafiyeti ilk elde sayılır. Tanel De-

mirel, bu etmenlere ilave olarak, TSK'nın duruşunun ve bazı konularda izlediği politikaların, siyaseti güçsüz kılmak gibi bir niyetten bağımsız olarak, böyle bir neticenin oluşumunun zeminini hazırlamasına işaret ediyor. Zeynep Şarlak da, Atatürkçülükten Millî Güvenlik rejimi ideolojisine doğru kayan TSK'nın etrafında, sürekli bir korku kültürü yaratılarak aranan desteğin büyük ölçüde karşılık bulduğuna, kendi mevkiilerini ordunun gözünde görece sağlamlaştırmak ve iktidar rantından daha büyük pay almak isteyen farklı konumlardaki siyasi örgütlenmelerin de rejimin millî güvenlik temelinde militerleşmesi sürecine taşeronluk yaptıklarına işaret ediyor.

Modern zamanlarda ideolojilerin kendilerini yeniden ürettikleri en önemli alan eğitimdir. Ayşe Gül Altınay'ın dikkatle incelediği, Türkiye'de 1924'ten beri kesintisiz biçimde ortaegitim ders programlarında yer alan eski adıyla Askerlik, yeni adıyla Millî Güvenlik dersi, Cumhuriyetin "iki ordusunun" somut olarak bulunduğu, birleştiği noktayı oluşturuyor. Subay elbisesi içinde verilmesi şart olan, en yakın garnizon komutanının öğretmenini atadığı Milli Güvenlik dersi, eğitimin militarizasyonu aracılığıyla toplumun militarizasyonuna önemli bir katkıda bulunuyor. TSK'nın hegemonik meşrûyetinin oluşumunda bu militarizasyonun işlevi yadsınmaz. Altınay en önemli tespitlerinden birisini, son beş yılda Millî Güvenlik dersi pratiklerinden çıkarıyor. Bu derslerde çok yaygın biçimde güncel politika konuşulmaktadır. Hattâ bu ders ortaegitimde güncel politika konuşulan yegâne derstir. Bu ise, siyasetin askerlere ait bir iş olduğu kanısını gençlerde pekiştirmeye yol açmaktadır.

Türkiye'de TSK sadece iç siyasetin değil, aynı zamanda dış siyasetin de merkezindedir. Hattâ İlhan Uzgel'in yazısında gösterdiği gibi, dış politika söz konusu olduğunda TSK'nın ağırlığı daha çok artmaktadır. TSK dış politikada iç politikada olduğundan çok daha geniş bir kurumsal özerkliğe sahip olabilmekte ve Kıbrıs ve Ege sorunları, Kürt sorunu, Kuzey Irak'taki gelişmeler, İsrail ile ilişkiler gibi Türk dış politikasının neta-meli ve hassas konularında kendini üst yetkili olarak görmek-

tedir. İlginç olan, bu yetki tekelinin son dönemde toplum tarafından da büyük ölçüde meşrû kabul edilmesidir. Türkiye’de TSK’nın son yirmi yılda iç ve dış siyasetin hassas konularında “devlet politikasını” belirleme ve son tahlilde dile getirme misyonunu yerine getirmesi, aynı zamanda siyasal yapının iki başlı düzenlenmesiyle kolaylaştırıldı. Milli Güvenlik Kurulunun merkezinde olduğu “devlet hükümeti”, MGK’nın 2003 yazına kadar devam eden çok geniş yetkilerinin aracılığıyla ulusal güvenlik politikasını sürekli olağanüstü durumlar yaratarak yönlendirdi. Zaman zaman doğrudan uyguladı. Ümit Kardaş yazısında bu gücün nasıl bir anayasal yargı alanı yaratıp, yürütme erkini kullandığını anlatıyor. Yönetmeliği ve kadrolaşması gizli tutulan bu “icracı kurulun” yansıttığı topluma karşı şüpheli bakış otoriter tınısı yüksek totaliter bir eğilim üzerinde ifade edildi. Bu devlet hükümeti bakış açısından ele alındığında, Tanıl Bora’nın ifade ettiği gibi, ordunun bizzat bir Türk milliyetçiliği doktrini oluşturması ve bu yolla Türk milliyetçiliği ideolojilerini de hegemonize etmeye çalışması daha rahat anlaşılıyor.

Türkiye’de ordu, geleneksel devlet yönetimi tarzına uygun olarak, toplum için iyi olanın kendisi tarafından tespit ve tayin edileceğine katı biçimde inanarak var olageldi. Bu bağlamda, TSK, bilinmedik maceracı eğilimlere açık bir Türk milliyetçiliğine karşı da mesafeli durarak, milliyetçiliği Atatürk milliyetçiliği olarak nevi şahsına münhasır biçimde tanımlamaya özen gösterdi. 1980 sonrasında biçimlendiği haliyle Atatürk milliyetçiliği, TSK’nın sekülerleşmiş dini konumunu elde etti.

Türkiye’de ordunun toplumsal, siyasal ve iktisadî konumunun irdelenmesi, Türkiye toplumunun geçtiğimiz yüzyıl içindeki sayıklamalarının, tökezlemelerinin, kısmî başarı ve büyük tikanıklarının aydınlatılması için olmazsa olmaz bir adımdır. Bu kitabın bu hedef çerçevesinde arkası gelecek bir ara adım olmasını dileriz.